

TEFTÂZÂNÎ'NİN ÂLEM HAKKINDAKİ BAZI GÖRÜŞLERİ* SOME VIEWS OF THE TAFTAZANI ABOUT UNIVERSE

Ahmet BARDAK**

Öz

Evrenin yapısını ele alan kozmoloji (evren bilimi) hakkında başta felsefe dünyası olmak üzere birçok bilimsel çalışma mevcuttur. Bu bilim ile evrenin yaratılışından günümüze kadar olan evreleri incelenmektedir. Kozmoloji bilimi kelâm tarihinde de dakîku'l-keîâm başlığı altında ele alınmıştır. Burada kozmolojinin güncel konuları olan karanlık madde, kara delikler gibi konuların dışında evreni oluşturan temel unsurlardan cevher, araz, cisim, uzay, zaman, illiyet gibi konular İslam itikadını savunma bağlamında ele alınmıştır. Kelâm tarihinin sonraki dönemlerinde bu konulara uzay, yer küre, gezegenler, yıldızlar gibi evrene ait unsurlar hakkındaki görüşler de eklenmiştir.

Kozmoloji konularının kelâm tarihinde müteahhirin denilen döneminde daha yoğun olarak ele alındığı görülmektedir. Sa'duddîn et-Teftâzânî de bu dönemin önemli kelimcilerinden birisi olup özellikle *Şerhu'l-Mekâsîd* adlı eserinde konuya önemli bir yer ayırmaktadır. Biz bu makalemizde et-Teftâzânî'nin varlıkla ilgili cevher, araz, cisim ve illiyet gibi konular dışındaki özellikle yer küre, uzay, gök cisimleri, bunların içerisindeki kozmolojik yapılar ve bunların yörüngesel hareketleri hakkındaki görüşlerini ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: et-Teftâzânî, Evren, Kelâm, Kozmoloji.

Abstract

There are many scientific studies on cosmology (the science of the universe) that address the structure of the universe, especially the philosophy world. With this science, the stages of the creation of the universe from the present to the present are examined. The science of cosmology has also been discussed in the history of the Kalam under the title of dakîku'l-Kalam. Topics such as matter, spacecraft, space, time, and illusionism, apart from the current issues of cosmology such as dark matter, black holes, etc., are discussed in the context of defending Islamic creed. Later in the Kalam history, these subjects were added to the views about the elements of the universe such as space, earth, planets and stars.

Cosmology subjects in the history of Kalam, the so-called period of the contractor is more intense and more scientifically considered. Sa'duddîn et-Taftazani is one of the most important scholars of this period and has an important place in his work, *Sharh Al-Mekasid*. In this article we will look at the content and movements of the cosmological structures within the Earth, space, celestial bodies, and in particular, the subject matter of et-Taftazani's existence, such as the matter of matter, araz, objects and illusions.

Keywords: Taftazani, Universe, Kalam, Cosmology.

Giriş

Kozmoloji Yunanca "kozmos" (düzen/evren) ve logia (bilim) kelimelerinden oluşmuş Arapçada ise "علم الكون" olarak adlandırılan bir terimdir. (Medkûr, 1983, 126) Kozmoloji ile evrenin yapısı, oluşumu, yasaları incelenmektedir. Kozmoloji ilmi ise bu amaçla üretilen bilgileri sistemleştirerek bir araya getirmeyi konu edinmektedir (Cevizci, 1999, 523). Bu ilimin tarihi Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes'e dayanmaktadır. (Watson, 2018, 195) Bu filozoflar gözlem yoluyla kozmosu anlamaya çalışarak bilim ve felsefenin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu yüzden kozmos düşüncesi bilim ve felsefenin oluşmasının ve gelişmesinin ana sebeplerinden birisidir denilebilir.

Kozmoloji ilmi âlem hakkında görüşler beyan eden kelimcilerin da ilgi alanına girmiştir. Kelimciler dakîku'l-keîâm bağlamında maddeyi oluşturan yapıtaşlarından uzay ve içindekilere kadar geniş bir yelpazede âlemi ve onun içindekilerini İslam itikadını savunmak için ele almışlardır. Sa'duddîn et-Teftâzânî müteahhirin döneminin önemli bir kelimcisi olup, özellikle *Şerhu'l-Mekâsîd*'inde kozmoloji konularına geniş yer vermektedir. Teftâzânî'nin özellikle uzay âlemi hakkındaki görüşleri çok boyutlu ve doyurucu malumatlar ile doludur. Bu da onun konuyla ilgili coğrafi ve astronomi bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir. Gerçekten de O'nun uzay, güneş ve ay tutulması, mevsimlerin oluşumu ile ilgili tespitleri günümüz uzay bilimleri ve coğrafi bilgileri ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bu bilimsel tespitler ile konuyu ele alan Teftâzânî İslam itikadını savunma konusunda önemli bir çaba göstermiştir.

*Bu makale Ahmet Bardak'ın Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2016 yılında yapmış olduğu "Teftâzânî'nin Kozmoloji Anlayışı" adlı tezinden üretilerek yazılmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Hakkâri Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm ve Mezhepler Tarihi ABD.

1. Sa'duddîn et-Teftâzânî'nin Hayatı

Sa'duddîn et-Teftâzânî'nin asıl adı Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah Sa'duddîn et-Teftâzânî'dir (Tefâzânî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. el-Kâliş, 1431, 21-55; es-Suyûtî, 1964, 285; Özbek, 2002, 43-92). Doğum tarihi ihtilafıdır, 712/1312, 722/1322, ya da 727/1327'dir. (Parmaksızoğlu, 1980, 9) Teftâzânî, Horasan'da Nesâ yakınlarındaki Teftazân kasabasında doğmuştur. (Bağdâdî, tsz. 35) Buraya nispetle Teftâzânî denir. Teftâzânî, iyi bir öğrenim görmüş, küçük yaşlarda ilim tahsili için Nesa'ya gitmiş ve birçok şehir gezmiştir. İlhanlıların hâkimiyeti altındaki bir bölgede yaşamış olan Teftâzânî, sonraları Altınordu Hanları, Kertler ve Timur'un hüküm sürdüğü yerlerde ilmî faaliyetlerine devam ederek (Özen, 2000, 300) ömrünün büyük bir kesimini bugünkü İran, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan bölgelerinde geçirmiştir. Teftâzânî, saydığımız bu bölgelerin önemli şehirleri olan Semerkand, Herat, Gülistan, Gucduvân ve Harezmi'de bulunmuştur. Arap ülkelerinde uzun süre bulunduğuna dair bir bilgi yoktur. Teftâzânî'nin, doğum tarihi gibi ölüm tarihi de ihtilafıdır. Teftâzânî, 791/1389, 792/1390 veya 793/1391'de Semerkand'da vefat etmiştir (el-Mellâ, 1996, 288-295).

Kelâm ile ilgili eserleri şunlardır: *el-Mekâsîd*, *Şerhu'l-Mekâsîd*, *Tehzîbu'l-Mantık ve'l-Kelâm* ve *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*.

2. Yerkürenin Yapısı Hakkındaki Coğrafi Tespitleri

Teftâzânî *Şerhu'l-Mekâsîd*'inde yerküreyi coğrafi olarak yorumlamadan önce onu oluşturan ana unsurlarından bahsetmektedir. Ona göre âlemde süregelen bir kevn ve fesad söz konusudur. (et-Teftâzânî, 2011, II/362) Filozoflar da sıcaklık ve soğukluk, ıslaklık ve kuruluk gibi zıtlıkları maddeyi oluşturan temel öncüller olarak görmekte ve bu vesileyle kevn ve fesadın âlemde süregeldiğine değinmektedirler (Watson, 2018, 190). Teftâzânî'ye göre de bu kevn ve fesad, âlemin devamlılığını sağlamaktadır. O, âlemdeki kevn ve fesadın oluştuğu dört temel yapıtaşını kabul etmektedir ki bunlar ateş, hava, su ve topraktır. Teftâzânî bu dört unsuru kendi içerisinde bir sıralamaya tabii tutarak en üstte ateşi, onun altında havayı, sonra suyu ve en sonda da toprağı görmektedir. Ateş ile hava, hava ile su, su ile toprak arasındaki oluşan etkileşim, yerküredeki varlıkların şekillenmesini sağlamakta, madenleri, bitkileri ve hayvanları meydana getirmektedir (et-Teftâzânî, 2011, II/362). Teftâzânî, filozofların da âlemi bu dört unsur üzerine kurduğunu belirtir. Fakat filozofların bu dört unsurun üstünlüğü konusunda ihtilaf ettiklerini belirtmektedir. (et-Teftâzânî, 2011, II/358-361) Gerçekten de maddi olan her şeyin kökeninde ateş, hava, toprak ve su'nun olduğunu ilk olarak Empedokles'in (İÖ. 450) ortaya koyduğunu biliyoruz. (Gökberk, 2007, 32; Watson, 2018, 193) Bu dört unsur birbirleriyle bir mürekkep oluşturarak hararet, soğukluk, yaşlık ve kuruluk olmak üzere dört durumu oluştururlar ki bunlar cisimlerin içinde buldukları hallerdir. Empedokles, bu dört unsur hakkında "bu dört kökten var olmuş, var olan ve var olacak her şey, ağaçlar, erkekler ve kadınlar, hayvanlar ve kuşlar ve suda yaşayan balıklar ve de ayrıcalıklarıyla pek kudretli uzun ömürlü tanrılar ortaya çıktı. Çünkü yalnızca bu şeyler vardır ve iç içe geçerek birçok biçime girerler" şeklinde bir açıklama yapmaktadır (Watson, 2018, 193). Empedokles'in maddeyi oluşturan dördü tasnifi sonraki dönemlerde de etkisini göstermiştir. Örneğin Hipokrat Okulu bu dördü yapıya bağlı kalarak insan bedeni anlamlandırmışlardır. Buna göre balgam, kan, sarı safra ve kara safra; ateş, hava, su ve toprağın bedendeki yansımalarıdır. Her biri sıcak, kuru, soğuk ve nem gibi temel niteliklerle ilişkilidir. Örneğin soğuk olan balgamın miktarı kış aylarında artar ve bu yüzden balgamla ilgili hastalıklar kış ayında artar. Bu dört unsur vücutta dengeli olduğunda vücut da dengelenmiş olur (Watson, 2018, 194).

Teftâzânî de filozoflar gibi yeryüzündeki varlıkların sıcaklık-soğukluk, kuruluk ve yaşlıktan uzak kalamayacağına işaret etmektedir. O'na göre bu dört unsur mümkün birleşmelerle (izdivaçlarla) bir araya gelerek yeryüzünde yaşamı meydana getirmektedir (et-Teftâzânî, 2011, II/361). O, sıcaklık ve kuruluğun bir araya gelerek ateşi, sıcaklık ve nemin havayı, soğukluk ve ıslaklığın suyu, soğukluk ve kuruluğun da yeryüzü dediği toprak parçasını oluşturduğunu, ayrıca su, toprak ve güneşin bir araya gelerek hayvanların gıdası olan bitkileri ortaya çıkardığını misal göstermektedir. (et-Teftâzânî, 2011, II/358-361) Filozoflar ile Teftâzânî'nin bu dört terkip hakkındaki görüşleri arasında bir paralellik mevcuttur. Fakat bu dört unsuru ve onların terkipini meydana getiren fail hakkında Teftâzânî ile filozoflar arasında farklılık vardır. Teftâzânî'ye göre tüm dört unsurun senkronizasyonu neticesinde ortaya çıkan mükemmel yaratılış ancak bir Fâil-i Muhtâr olan Hakk'ın eseridir. Ona göre filozofların dört unsurun işleyişini bir zorunluluğa veya sebep-sonuç ilişkisine hapsederek izah etmeleri yanlıştır.

Teftâzânî'nin yerkürenin coğrafi ve fiziki yapısı hakkındaki tespitleri günümüz bilimsel verileri ile uyumludur. Teftâzânî'nin bu bilimsel verilere ulaşmak için önceki astronomi bilginleri ile filozofların görüşlerinden mümkün mertebe yararlandığı görülmektedir. Örneğin Teftâzânî'nin dünyanın küre şeklinde olduğuna dair tespiti Yunan filozofu Pythagoras'tan beri filozoflar tarafından bilinmekteydi. (Watson, 2018, 192) Teftâzânî yer küreyi genel olarak "bir kısmı aydınlık diğer kısmı karanlık olan ve içinde meyleden

ufukların olduğu bir yer" şeklinde tanımlamaktadır. Buna göre Dünya, Güneşin bulunduğu konuma göre aydınlık ve karanlık yüzeyleri barındırır. Güneş kuzey burçlarında bulunduğu gündüzler bu bölgede daha uzun olmaktadır. Bunun aksi durumunda ise süreç dünyanın güneyinde aynı şekilde zuhur etmektedir (et-Teftâzânî, 2011, II/355). Teftâzânî'nin bu tespiti, dünyanın küre şeklinden dolayı Güneşe bakan kısmının gündüz, diğer kısmının geceyi yaşadığına işaret etmektedir. Kuzey yarımkürede dik olarak gelen güneş ışınları sebebiyle yaz ayının yaşanması ve günlerin gecelere nazaran daha uzun olması, günümüz coğrafi bilgileriyle de teyit edilen bir durumdur. Kuzey yarımkürede bu yaşanırken doğal olarak güney yarımkürede bunun aksi yaşanmaktadır. Yani mevsim bu kürede kış olduğundan geceler gündüzlerden daha uzundur.

3. Hava ve Unsurları

Yerküredeki hayatın varlığı için zorunlu bir unsur olan "hava" hakkında Teftâzânî'nin detaylı görüşlerinin var olduğu görülmektedir. Teftâzânî havanın mizacından ve tabakalarından söz etmektedir. O, havayı oluşturan ana madde olarak buharı görmektedir. Buhar, yağmur, dolu ve kar gibi hava olaylarını meydana getiren temel unsurdur. Teftâzânî'ye göre buhar latif hale gelerek havaya, soğuk katmana ulaştığında ise ağırlaşarak çeşitli hollere dönüşmektedir. Bu aşamada buhar, ilk olarak damlalar haline dönüşmekte, bu damlalar daha sonra soğğun şiddetine göre kar, dolu veya yağmur olarak yere inmektedir (et-Teftâzânî, 2011, II/364-368). Teftâzânî, daha sonraki aşamayı şöyle özetlemektedir:

"Havanın gecenin soğğunda artıp eksilmesi buharı çoğaltır ve yağmur bulutları oluşur. Eğer zemheriye doğru ilerleyince bir mâni ile karşılaşır buharla beraber bulut (duhân) oluşur. Soğuk isabet ederse onu parçalayarak sertleştirir ve gök gürültüsü oluşur. Şiddetli duman, ateş küresi halinde tutuşur ki düşen bir yıldız benzeyen şimşegi meydana getirir. Bu şimşek yakıcı olup perçeme, kuyruğa, yılan veya boynuzlu bir hayvana benzer ki feleğin deveranı ile döner. Bu şimşegin ateşi yeryüzüne inerek yakıcı olur. Dumanı yükselerek soğğ artar ve yapısı gereği tekrar yere iner. Hava dalgalanır ve rüzgâr oluşur, rüzgârlarda çeşitli holler oluşur, şiddetlenir, ağaçları söker, gemileri batırır." (et-Teftâzânî, 2011, II/370).

Teftâzânî, Ay'dan göze yansıyan, küçük cüzlerden oluşmuş beyaz ince bir buluttan söz etmektedir. Bu bulut beyaz renkli, tam, ya da eksik bir daire biçiminde görünmektedir. Bu görünen ince, şeffaf şekle "hale" denir. Bu hale zamanla katlanarak artar, güneşli ortamda misince büyür ki bu da parlak ışık (teğave) diye adlandırılır. Bunun diğer bir şekli hafif yağmurlu gecede kamerde görülür. Bu, daireye yakın bir şekle sahip olup, renkleri kesif ve daha küçüktür (et-Teftâzânî, 2011, II/371).

Teftâzânî'nin yukarıda aktardığımız hava hakkındaki tespitleri de filozoflarca daha önceleri dile getirilmiştir. Örneğin Anaksimenes'e göre birincil töz olan *aer* ilk başlarda bir sis biçimindeydi. Bu gözle görülemez şeffaftır. *Aer* yoğunlaştığında bulutlar oluşur, daha ıslak bir durumda katılaştığındaysa kara dönüşür (Aristoteles, 1985, 96). Görüldüğü üzere Anaksimenes'in konu hakkındaki tespitleri ile Teftâzânî'nin görüşleri arasında bir paralellik mevcuttur. Fakat Teftâzânî, filozofların bu görüşlerini muhatap alarak yeryüzündeki bu döngünün Kadir-i Mutlak tarafından oluşturulduğuna vurgu yapmaktadır (et-Teftâzânî, 2011, II/370).

Teftâzânî, havanın taşlar ve dağlar üzerindeki etkilerinden de söz etmektedir. Buna göre su ve rüzgâr değişen sıcaklıkların da etkisiyle yeryüzünü şekillendirmektedir. Sular ve rüzgâr, yumuşak zeminlerde çukurlar oluşturur, kalan yüksek yerler dağları oluşturur. Su ve rüzgâr gücü şiddetini arttırdığında bu etki toprak ve taş birikimlerine neden olur. Karların erimesi sonucu oluşan sularının da bu şekillendirmede etkisi bulunmaktadır (et-Teftâzânî, 2011, II/373). Teftâzânî konuyu şöyle izah etmektedir:

"Yeryüzünde sıcaklık neticesinde oluşan buhar, bulut ve bunun gibi şeyler, maruz kaldığı ısı kaybı nedeniyle tekrar yeryüzüne geri dönerek kesifleşir. Bazen buhar suya dönüşür, yer yarılır akan sular oluşur. Bazen inkişaf ederek toprağın ağırlığının altında kuyular ve kanallar ortaya çıkar. Bu kuyuları ve kanalları ortaya çıkartan şeyler, bu bulut ve buharların dolaylı olarak ortaya çıkardığı karlar ve yağmurlardır." (et-Teftâzânî, 2011, II/374).

Teftâzânî, tekrar filozofların bu harika düzeni bir "yaratana" isnat etmemelerini eleştirir. Ona göre filozoflar, bütün bu harika yapıyı Kadir-i Muhtâr'a isnat etmemekle hata etmişlerdir. Hâlbuki bunların müessiri kendisinden başka Hâlık olmayan Allah'tır (et-Teftâzânî, 2011, II/375).

4. Evrendeki Bazı Varlıkların Mizaçları

Kelamcılar, maden, bitki ve hayvanların mizacı hakkında filozoflar gibi tecrübe, inceleme ve tahmin gibi verilerden yararlanarak yorumlar yapmışlardır. Mizaç hem filozoflar hem de kelâmcılar indinde büyüklük ve küçüklüklerine göre çeşitlilik arz eder. Kelamcılara göre mizaç, çok küçük cüzleri olan unsurlardan meydana gelmiştir (et-Teftâzânî, 2011, II/378). İnsanın kendine has ifrat ile tefrit arasında bir

yapıya sahip olması gibi mizaç da böyle bir yapıdadır. Bazen ifrat ve tefrit bazen de zıtlıklarla ortaya çıkmaktadır. Harekete karşı durma, yükselmeye karşı inme mizacı gibi (et-Tûsî, 1996, 102) .

Teftâzânî de mizacı tanımlayarak çeşitlerinden bahsetmektedir. Ona göre mizaç, miktarları eşit kuvvetlerden meydana gelmiş ise, bu mutedil bir mizaçtır. (et-Teftâzânî, 2011, II/385) Bazen bu mizaçlar arasında dengesizlik olur ki bu durumda mizacı oluşturan unsurlardan birisi diğerlerine karşı dominant bir etki yaparak onu etkisine alır. Bazen mizaçlarında birbiri ile karışmış varlıklar karşımıza çıkmaktadır ki kelâmcılar bunu mevâlid olarak isimlendirmektedirler. Bu tür mizaca sahip olanlar madenler, bitkiler ve hayvanlardır (et-Teftâzânî, 2011, II/396). Nebatât ağaçlar ve meyveleri kapsarken, madenler altın, gümüş, kurşun, bakır gibi ateşle eritilerek, dövülerek, ya da sıcaklık-soğukluk, rutubet veya kuruluğun şiddetiyle oluşmuş varlıklardır (et-Teftâzânî, 2011, II/397).

Teftâzânî bitki ve hayvanların mizaçlarından bahsederken bunları, yemeği oluşturan gıdaların kaynakları olarak görmektedir. Bitkiler hayvan sınıfından sayılmaz. Çünkü bunlarda hayatın gerekliliği için bulunması gereken his, hareket ve irade yoktur (et-Teftâzânî, 2011, II/422). Teftâzânî, bitkisel ve hayvansal gıdaların vücuttaki hazminin evrelerinden de bahsetmektedir. Buna göre gıdaların asıl hazm yeri mide olmakla beraber yiyecekler sırasıyla ağızda, karaciğerde (kebed) damarlarda (el-urûk) ve azalardan oluşan birkaç aşamadan geçmektedir (et-Teftâzânî, 2011, II/408; et-Teftâzânî, 1912, 71).

Teftâzânî, altın gümüş gibi madenleri, sanatsal ilginin üzerinde yoğunlaştığı mizaçlara sahip varlıklar olarak değerlendirmektedir (et-Teftâzânî, 2011, II/399). Gerçekten de bu iki maden tarih boyunca en rağbet görülen ticari madenler olup aynı zamanda bunlarla sanatsal ürünler de üretilmektedir. Teftâzânî yukarıda adı geçen madenleri fiziksel şekillerine göre de bir tasnife gitmektedir. Altın, gümüş, kurşun, demir, inci gibi olanlar sert, kibritlet gibi olanlar alevli, yakut ve cam gibi olanlar ise şeffaf ve parlaktırlar (et-Teftâzânî, 1912, 67) Teftâzânî'ye göre madenlerdeki ortak mizaçlar onları bir arada tutmaktadır (et-Teftâzânî, 2011, II/401).

Teftâzânî gıdalara tat veren madenlerin mizaçlarına örnek olarak tuzu tanıtmaktadır. O, tuzu imtizacı zayıf olanlardan sayar, çünkü tuz, sıcaklık ve kuruluk ile artar, su ile erir (et-Teftâzânî, 2011, II/400) .Teftâzânî maddi olmayan varlıkların mizacından da söz etmektedir ki bunlardan birisi uykudur. Ona göre uyku gayb âlemiyle ilgili bir şeydir. Uyku sayesinde nefiste cüzi idrâklerden oluşan suretler meydana gelmektedir (et-Teftâzânî, 2011, II/368, 488). Bu suretler bazen anlamlandırılabilir ve rüya tabir edilmiş olur. Eğer bu suretler anlamlandırmaya veya tabire müsait değilse "edğâsu ehlâm" yani gerçek olmayan, yalan rüya olarak kabul edilirler (et-Teftâzânî, 2011, II/489).

5. Mütevehhime Daireler

Dünyayı çepeçevre kuşatmış olan paralel ve meridyen daireleri kelâmcılar tarafından mütevehhime daireler olarak da isimlendirilmişlerdir. Daire bir kısım Müslüman gökbilimciler tarafından felek ile eşanlamlı kullanılmıştır. Bunlardan birisi Birûnî'dir. Birûnî daire ve felek kelimelerinin eş anlamlı olduğunu, ancak felek kelimesinin daha ziyade hareket halindeki bir daireyi göstermek üzere küre yerine kullanıldığını belirtir (Kutluer, 1995, XII/304).

Dairelere mütevehhime denilmesini Teftâzânî şu şekilde izah etmektedir: "Yeryüzünde bulunan her konumun felek üzerinde bir dairesinin olduğu iddiası vardır ve bu daireler ile felekte bulunan gizli ve zahir olan şeyler ayırt edilmektedir. Bundan dolayı bu dairelere "mütevehhime daireler" adı verilmiştir." (et-Teftâzânî, 2011, II/351). Teftâzânî bu dairelerin ancak yön ve zaman ile ilgili olarak kullanılabileceğini belirtir. Nitekim Teftâzânî İslâm âleminde bu daireler ile kiblenin tespitinin sağlandığını belirtmektedir. Bu vesileyle Teftâzânî kiblenin tespiti için çizilen daireleri ve isimlerini zikretmektedir. Buradaki dairelerin adı, ufka olan konumuna göre değişik adlarla anılmaktadır. Ufkun üzerinde bir konumda ise buna yükseklik daireleri denir (mukantarâtı'l-irtifa) altındakilere yani ufka paralel olan yükseklik dairelerinin ufkun altında olanlara ise alçaklık daireleri (mukantarâtı'l-inhitât) (Unat, 2000, 676) olarak isimlendirilmiştir. (et-Teftâzânî, 2011, II/352) Teftâzânî, dünyanın kuzey ve güneyini ikiye ayıran ve "istiva hattı" denilen bir hattan bahsetmektedir ki bu günümüzde Ekvator çizgisi olarak bilinir. Çizgi (Hat) üzerinde ve bu hatta kuzey ve güney yönü ile yakın yerlerde sıcaklığın aşırı derecede yüksek olması ve iki kutupta aşırı soğuktan dolayı yerleşimin olmamasından bahsetmektedir. İmar ve yerleşimin çoğunun on derece ile elli derece arasındaki bölgede bulunduğunu söyler. Teftâzânî, sıcak ve soğukluk yönü ile dünyanın birbirine benzer yedi bölgesinden söz etmektedir. Teftâzânî, Güneşin itidal vaktinden bahseder ki bu Güneşin dünyaya dik açı ile geldiği zamandır. Bu itidal vakti ile yaz mevsimi yaşanmaktadır, itidal vaktinin ardından gelen mevsim ise kıştır. Her yaz ve kışın arasında sonbahar ve her kış ile yaz arasında ilkbahar vardır. Güneş kutupların hangi bölgesinde ise orada sürekli gündüz, aksi kutupta ise karanlık vardır (et-Teftâzânî, 2011, II/354, 355, 356).

6. Feleklerin Hareketleri

Felek, yıldızların döndüğü yer anlamında kullanılmaktadır. (Kutluer, 1995, XII, 303) "İslam astronomları güneşle ay dâhil yedi gezegenin hareketini açıklamak üzere iç içe geçmiş yedi saydam halka tasavvur etmişler ve her halkaya birer gezegenin bindirildiği, felek denilen bu halkaların Allah'ın izniyle döndüğü fikrini benimsemişlerdir." (Kutluer, 1995, XII, 303). Teftâzânî, iki tür felekten bahseder: külli ve cüzi. Külli felekler cüzi felekleri kapsar. Onların durumları ve hareketleri daima çeşitlilik gösterdiğinden bunu ancak yıldızları inceleyen rasathaneler tespit edebilir (et-Teftâzânî, 2011, II/337). Teftâzânî on iki feleğin kısımlara bölündüğünü, bu bölünen şeylere burç adı verildiğini söyler. Her burç otuz kısma ayrılır ve her birine derece adı verilir. Her derecenin atmış kısmı vardır ki buna dakika denir. Her dakikanın ise atmış saniyesi vardır. Her saniyenin atmış salisesi vardır (et-Teftâzânî, 2011, II/340-341). Güneş burçlarını on iki kısma ayırır, bunların toplamı 365 gün 6 saattir. Bu güneş senesidir, ay ise burçları bir defada on iki kısma ayırır bunların toplamı ise 354 gün 4 saat 5 dakikadır. Buna kameri sene adı verilir. Zühal (Satürn) otuz sene, müşteri on iki sene, Merih (Mars) bir yıl on bir buçuk ay içerisinde dönüşlerini tamamlarlar (et-Teftâzânî, 2011, II/341).

Teftâzânî konuya şu şekilde devam etmektedir: "Astronomi ile ilgilenenler, doğudan batıya doğru hareket eden Güneş ve Ayı dikkatli izledikten sonra yedi gezegen gördüler. Bunlar: Güneş, Ay, Zühal, Müşteri, Merih, Zühre ve Utarit'dir. Yıldızlar onların indinde feleklerin merkezini oluşturur. Külli felekler yeri kapsayan bir konumdur. Kâinatın merkezi dokuz tanedir, ilk hareketi sağlayan dokuzuncu felektir." (et-Teftâzânî, 2011, II/33). Teftâzânî, dokuzuncu feleğin sekizini hareket ettirdiğine belirtmektedir. Bu felek diğerlerinden daha güçlü olduğundan tümünü bir menzilde toplar. Sabit felekler dokuzuncu feleğin altındadır. Sabit feleklerden kasıt, yedi gezegenin dışında kalanlardır ki bunlara "sevâbit" adı verilir. Dikkatli bakıldığında bunların hareketli mi yoksa sabit mi oldukları anlaşılır (et-Teftâzânî, 2011, II/335). Teftâzânî ay feleğini tüm feleklerin altında görmektedir. Ona göre Ay tutulması buna delildir.

Teftâzânî bundan sonraki diğer yedi yıldızla "seyyare" adı verildiğini aktarmaktadır. Teftâzânî'ye göre Güneş ve Ay'a "neyyireyn" diğerlerine "mütehâyire" denir. Ayın diğer seyyareleri aralarından geçişleri sırasında tutulmaları olur. Buna dayanarak onun, feleğin tümünün altında olduğuna hükmettiklerinden bahseder. Güneşin tutulması için ay dışındaki yıldızlara ihtiyaç olmadığını, çünkü Güneş tutulmasının ancak Ay sayesinde olabileceğini belirtir. Teftâzânî, diğer yıldızların Güneşe yaklaştıkları vakit yanacaklarından dolayı Güneşi, Utarit ve Zühre yıldızlarının üstünde bir konuma oturtmaktadır. Zühre ve Utaridi yapıları gereği sürekli Güneş etrafında konumlandırır. Ona göre bu durum düzenli bir nizam ve tertibin oluşması için gereklidir. Teftâzânî bazılarının Zühre yıldızını Güneş gibi ışık veren bir yıldız olarak tanımlamış olduklarını belirtmektedir. Ayrıca onlar Zühre Yıldızını üç yüksek makamın altında bir konuma oturtmuşlardır ki onun bulunduğu konum Zühal, Müşteri ve Merih'in altında bir yerdir (et-Teftâzânî, 2011, II/336-337).

7. Burçların Özellikleri

Teftâzânî, burç dairelerinden ve burçların özelliklerinden bahsetmektedir. Buna göre burçların her iki kısmında kendi muntikasını belirleyen altı kesişen (mütekâtia) daire vardır. Bu altı kesişen daire, âlemi on iki kısma ayırmaktadır. Bu ayrılmış kısımlara burç adı verilir. Her burcun otuz derecesi olup, her derecenin arasının iki dakika vardır. Her dakika atmış saniyedir, kuzeyde Güneşin mutedil olmasıyla ilkbahar, güneydeki kısımda sonbahar, bu iki itidal arasındakilerde yaz ve kış oluşur (et-Teftâzânî, 2011, II/340).

Teftâzânî, burç başlığı altında evrende bulunan diğer bazı yıldızlardan da söz etmektedir. Bunlardan birisi Seyyare yıldızdır. Seyyare yıldızı burçlar muntikasında doğudan batıya doğru hareket eder. Güneş senesi 365 gündür. Ay yılı ise 354 gün dört saat 5 dakika olarak kabul edilir. Yıldızların bir yıllık süreleri farklıdır. Güneş yılına oranla bazı yıldızların bir yılı şöyledir: Zühal'in otuz; Müşteri'nin on iki, Merih'in iki yıldan yarım ay eksik ve Zühre Yıldızı'nın ise bir yıl sınırında sürer (et-Teftâzânî, 2011, II/341). Teftâzânî bunların yanında cüzi felekler dediği bazı yapılardan bahseder. Buna göre, cüzi felekler, basit, sürekli veya aksi yönlerde hareket halindedir (et-Teftâzânî, 2011, II/342).

Teftâzânî ayın şekilleri hakkında bilinen tanımlamaları yapar. Ay'ın göze tam olarak görülmesine bedir, en küçük haline ise hilal denir (et-Teftâzânî, 2011, II/346-347). Teftâzânî de er-Râzî gibi temkinli davranarak aktardığı filozoflara ait felekler ve dairelere ait bu görüşleri kabul etmenin gerekeceğini, alternatif fikirler üretmenin mümkün olduğunu belirtmektedir (Kutluer, 1995, 304; et-Teftâzânî, 2011, II/346-347). O, bu fikirlerin başlangıçta tahminen ortaya konulduğunu söyler. Bununla beraber daha sonraları rasada dayalı fikirler ile bir kısmının doğrulanmış olduğunu da belirtir. Son olarak Teftâzânî de diğer kelamcılar gibi burçların hareketleri ile mü.neccimlik yapanları şiddetle eleştirmektedir (et-Teftâzânî, 2011, II/357-358).

8. Güneş Tutulmasının Sebepleri

Teftâzânî'nin güneş (küsuf) (et-Tehânevî, 1365) ve ay tutulması ile ilgili görüşleri bugünkü bilimsel tespitlere çok yakın olduğu görülmektedir. O Güneş tutulmasını genel bir ifade ile Güneşin geçici bir süre ışığını gözle iletmemesi olarak izah etmektedir. Teftâzânî bunun sebebini ayın, güneş ile gözler arasında girmesine, bu yüzden güneşin ışığının onu görenlere karşı perdelenmesine bağlamaktadır. Güneş tutulmasının ancak iki kavuşma anlarından birisinde olduğunu, bu kavuşma anlarının başta, sonda ya da bu ikisine yakın bir yerde yaşandığını bildirmektedir. O da tam ve cüzî güneş tutulmasından bahsederek güneş ışığının tümünün perdelenişi ile oluşan tutulmaya tam güneş tutulması, ışığın bir kısmının perdelenmesiyle oluşan güneş tutulmasına da cüzî güneş tutulması adını vermektedir. Güneş tutulmasının tam veya cüzî oluşunu güneşten kaynaklanan bir duruma bağlamamaktadır. Bu güneşe olan konumumuzla izah etmektedir. Teftâzânî durumu izah etmek için lambayı eli ile örtenin onun alevinin görülmemesini misal göstererek güneş tutulmasının lambaya olan konumlarına göre kişi veya kavimlere göre değişiklik gösterdiğini izah etmektedir (et-Teftâzânî, 2011, II/349). Bugünkü tespitler de bu yöndedir, dünyanın küresel yapısı ve kıtaların Güneş ve Aya olan mevsimsel konumu gereği güneş tutulması bazı yerlerde tam olarak izlenebildiği halde diğer yerlerde kısmen izlenmektedir.

9. Ay Tutulmasının Sebepleri

Güneş tutulması gibi ay tutulmasında da (husuf) coğrafi bir olay söz konusudur. Teftâzânî'nin ay tutulması hakkında da verdiği bilgiler günümüz bilimsel verileriyle uyumludur. O konuyu şöyle anlatmaktadır: "Ay güneşle karşılaşırken veya ona yaklaşırken iki kavuşma/kesişme anından birinde veya onlara yakın bir zamanda, Ay'ın yüzeyi dünyadan dolayı güneşin ışığını alamaz. Ay'ın zeminin tümü veya bir kısmı dünyanın gölgesinde kalır bu ay tutulmasıdır. Ay tutulması tam veya kısmen olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. Tam ay tutulmasında tam bir tutulma mevcutken diğerlerinde ise noksan bir şekilde oluşur." (et-Teftâzânî, 2011, II/348). Burada da ay tutulmasının tıpkı güneş tutulmasındaki gibi dünyanın küre oluşu nedeniyle her yerde aynı şekilde izlenmemesine vurgu yapılmaktadır.

Sonuç

Teftâzânî'nin kendi döneminde uzay, gökcisimleri ve yerküre hakkındaki carî olan coğrafi, astronomi, bilimsel verilerine ve felsefi ilimlerin konu hakkındaki görüşlerine vakıf olduğu görülmektedir. Teftâzânî bu bilimsel ve felsefi verilerden ödün vermeden konuya tamamen bir bilim adamı titizliği ile yaklaşmaktadır. O'nun evren hakkındaki görüşlerini okuyan biri onun kelâmcıdan çok pozitif ilimler ile meşgul bir bilim adamı olduğu vehmine kapılabilir. Teftâzânî'ye göre göklerdeki varlıkların yaratılışı ilginçtir ve mükemmel yaratılmışlardır. Bu mükemmellikte yaratılmış varlıkların mutlaka bir yaratıcısının olması gerektiğini belirtmiştir. Teftâzânî filozofların bu mükemmelliği, muhtâr bir varlığa dayandırmadan açıklamaya çalışmalarını eleştirmektedir. Zira O'na göre kainatın Fâil-i Muhtâr tarafından yaratılmadığını iddia etmek ilhâdî gerektiren bir durumdur.

KAYNAKÇA

- Aristoteles (1985). *Metafizik I*. Çev. Ahmet Arslan, İzmir: Ege Üniv. Edb. Fak. Yayınları.
- Gökberk, Macit (2007). *Felsefe Tarihi*. İstanbul.
- Hamevî, Şihabuddin Ebi Abdillâh Yakût b. Abdillâh er-Râzî, el-Bağdâdî (tsz.) *Mu'cemü'l-Buldân*, Beyrut: Daru's-Sadr.
- Kâliš, Ziyauddin (1431). *Teftâzânî ve Ârâhu'l-Belâğiyye*, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'n-Nevâdir,
- Kutluer, İlhan (1995). *Felek. DİA*, Ankara, 1995, XII, 303-306.
- Medkür, İbrahim (2011). Müslüman Kelâmcılara Göre Aristo Mantığı. Çev. Galip Türcan, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVII, 2011-2, 197-207.
- Mellâ, Abdullah Ali Hüseyin (1996). et-Teftâzânî ve Mevkifuhu Mine'l-İlahiyât. *Külliyeti'd-Da'veti ve Usûli'd-Din*, Mekke.
- Özbek, Durmuş (2002). *Sa'du'd-din Teftâzânî ve Nübüvvet Görüşü*. Konya: Sebat Ofset.
- Özen, Şükrü (2000). "Teftâzânî Maddesi", *DİA*, XL, İstanbul, 299-308.
- Parmaksızoğlu, İsmet (1980). Teftâzânî Maddesi. *Türk Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara.
- Suyûtî, Hafız Celaluddin Abdurrahman (1964). *Buğyetü'l-Vuât*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, II.
- Teftâzânî, Mes'ûd b. Ömer. b. Abdillâh Sa'duddîn (1988). *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*. Nşr. Ahmed Haccâzî es-Sekâ, Kâhire: Mektebetu Külliyyeti'l- Ezheriyye, (2010). *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi, Şerhu'l Akâid*. Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: DergahYayıncıları.
- _____ (1996). *Mevsû'atu Keşşâfi Istilâhâti'l-Funûn ve'l-Ulûm I-II*. Thk.: Ali Dahrûc, Beyrut: Mektebetu Lübnân.
- _____ (1989). *Şerhu'l Mekâsîd I-V*. Thk. Abdurrahman Umeyra, Beyrut: Âlem el-Kutup.
- _____ (2011). *Şerhu'l Mekâsîd I-III*. Thk. İbrahim Şemsuddîn, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- _____ (2009). *Şerhu'l-Akâid*. Haşiyetü Cemü'l-Ferâid Binâreti Şerhi'l-Akâid, Pakistan: Mektebetu'l-Medineti Kerâtşî.
- _____ (1970). *Şerhu'l-Akâid*. Haşiyetü'l-Kesteli alâ Şerhi'l-Akâid ile birlikte, İstanbul.
- _____ (1912). *Tehzibu'l-Mantık ve'l-Kelâm*. Thk. Şeyh Abdulkadir el-Kürdî es-Senendecî, Mısır: Matbaatu's-Saade.
- Tehânevî (1862). Muhammed A'lâ b. Ali, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn*, Kalkûta.
- Tûsî, Nasîruddîn (1996). *Tecridü'l-Akâid*. Thk. Abbas Muhammed Hasan Süleyman, Kâhire: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye.
- Unat, Yavuz (2000). Eski Astronomi Metinlerinde Karşılaşılan Astronomi Terimlerine İlişkin Bir Sözlük Denemesi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara, 633-696.
- Watson, Peter (2018). *Fikirler Tarihi (Ateşten Freud'a)*. Çev. Kemal Atakay, Nurettin Elhüseyini, Kaya Genç, Barış Pala, Bahar Tırnakçı, İstanbul: YK Yayınları.